Jakub Kuna, *Bychawa 1919–1939. Kartograficzna rekonstrukcja miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018, ss. 237

Bychawa, dzisiaj niewielkie miasteczko położone na południe od Lublina o powierzchni 669 ha, liczące ponad 5000 mieszkańców, do 1958 r. miała status osady, po tym jak w 1869 r. utraciła prawa miejskie. W okresie międzywojennym Bychawa była siedzibą gminy, parafii rzymskokatolickiej oraz gminy wyznaniowej żydowskiej. Osada zajmowała wówczas powierzchnię 577 ha, przy ogólnej liczbie ludności ok. 3 200, z czego zdecydowaną większość stanowili Żydzi, blisko 2 500.

Próbę odtworzenia międzywojennej zabudowy osady Bychawa podjął Jakub Kuna w swojej publikacji *Bychawa 1919–1939. Kartograficzna rekonstrukcja miasta*. Książka, jak stwierdza sam autor, jest „historyczno-regionalistycznym rozszerzeniem" rozprawy doktorskiej *Kartograficzna rekonstrukcja historycznego układu zabudowy na przykładzie Bychawy w 1938 roku*, napisanej w 2017 r. w Zakładzie Kartografii i Geomatyki UMCS w Lublinie.

Monografia składa się z sześciu rozdziałów podzielonych na podrozdziały, aneksu i załączników[1]. Wstęp, potraktowany jako pierwszy rozdział, podzielił autor na cztery podrozdziały. W tym miejscu wyjaśnia, że prace badawcze prowadzone były z wykorzystaniem nowoczesnych metod analiz komputerowych, narzędzi grafiki komputerowej, modelowania trójwymiarowego i systemów informacji geograficznej. Wymienia opracowania kartograficzne, zarówno drobnoskalowe, jak i wielkoskalowe, wykorzystane do przedmiotowych prac badawczych, określa zakres i cel prowadzonych prac, charakteryzuje założenia badawcze i metodykę badań. Celem podjętych prac była kartograficzna rekonstrukcja historycznego układu zabudowy w 1938 r. By ją uzyskać, autor posłużył się kombinacją dwóch metod badawczych: retrogresji i progresji. Metoda retrogresji kartograficznej polega na opracowaniu modelu przestrzeni historycznej poprzez redukcję udokumentowanych zmian przestrzeni z materiału kartograficznego, opracowanego w okresie późniejszym. Natomiast metoda progresji kartograficznej zakłada opracowanie modelu przestrzeni poprzez uzupełnienie mapy starszej o elementy udokumentowanych zmian przestrzeni pomiędzy okresem jej powstania a badanym okresem. Jak stwierdza sam autor, obie

[1] Obok załączników do książki autor wymienia także animację komputerową *Wirtualna Bychawa 1938*, dostępną na YouTube.com.

metody nie są doskonałe. Wyniki uzyskane jedną z metod mają ograniczoną wiarygodność, natomiast najlepszą wiarygodność daje suma wyników potwierdzonych obiema metodami. Drugi rozdział daje nam obraz geograficzno-statystyczno-administracyjny miasta i gminy Bychawa. Otwiera go podrozdział o budowie geologicznej i ukształtowaniu powierzchni Bychawy i okolicy, wzbogacony mapkami tematycznymi. Charakterystyka klimatu gminy Bychawa, szeroko rozumiane stosunki wodne to tematyka podrozdziału drugiego. Następne podrozdziały poświęcone są rodzajom gleb występujących na omawianym obszarze, występowaniu pokrywy leśnej oraz wpływom elementów środowiska przyrodniczego na rozwój osadnictwa. Historia osadnictwa Bychawy i okolic to temat rozdziału trzeciego. Niejako wprowadzeniem do tej tematyki jest prezentacja opracowań dotyczących Bychawy. Najszerzej historię miasta przedstawiają: *Dzieje Bychawy* pod redakcją R. Szczygła i studium historyczno-urbanistyczne P. Sygowskiego. Autor wykorzystał, poza wymienionymi, wiele prac dotyczących wybranych zagadnień i okresów w dziejach miasta. Historia rozwoju miasta zawarta w czterech podrozdziałach podzielona została na kilka okresów. Podrozdział pierwszy został poświęcony dziejom miasta przed nadaniem prawa miejskiego, następne lokacji i rozwojowi miasta w okresie złotego wieku, upadku w XVII i XVIII w., kończąc na okresie zaborów i I wojny światowej. Rozdział czwarty to efekt żmudnych poszukiwań w materiałach źródłowych. Ta część pracy została podzielona na trzy okresy: 1880–1918, 1919–1939 i okres po 1939 r. Dla każdego okresu został wprowadzony podział na rodzaje dokumentów obrazujących przestrzeń miejską: materiały kartograficzne, projekty architektoniczne i szkice sytuacyjne, ryciny i fotografie pochodzące z prasy i zbiorów prywatnych, informacje opisowe zawarte w prasie bądź dokumentach archiwalnych. Autor wymienia i dokładnie charakteryzuje zawartość merytoryczną i genezę powstania większości kartografików, odnoszących się do poszczególnych okresów, załączając fragmenty wybranych obiektów w postaci rycin. Dla pierwszego z wymienionych okresów układ zabudowy Bychawy przedstawiony jest na niemieckiej mapie topograficznej *Karte des westlichen Rußlands* w skali 1:25 000 z 1915 r., sporządzonej na podstawie map rosyjskich[2], następnie *Spezialkarte…* w skali 1:75 000 z 1912 r. i *Karte des westlichen Rußlands* w skali 1:100 000, jak również na mapie wielkoskalowej *Odrys pomiaru dóbr Bychawa…* w skali 1:5 000 i planie osady Bychawa z 1897 r., pochodzącym z zasobu Archiwum Państwo-

[2] Autor korzystał z reprodukcji WIG z 1929 r. Mapy z 1915 r. znajdują się w zespole nr 635 *Zbiór map topograficznych* (spis roboczy nr 13, sygn. 66) w Archiwum Państwowym w Lublinie.

wego w Lublinie (dalej: APL). Rysunki poszczególnych budowli przedstawione są na planach architektonicznych, do których autor dotarł poprzez kwerendę w materiałach archiwalnych. Dla okresu 1919–1939 podstawową mapą jest mapa taktyczna WIG w skali 1:100 000, opracowywana w latach 1935–1936 oraz plany sytuacyjne, obrazujące wycinek przestrzeni Bychawy, pochodzące z zasobu APL i zbiorów prywatnych. W grupie planów architektonicznych wymienione są rysunki obiektów mieszkalnych, użyteczności publicznej bądź przemysłowych. Dla tego okresu autor zgromadził 40 fotografii z prasy, monografii poświęconych Bychawie i ze zbiorów prywatnych. W podrozdziale trzecim, poświęconym okresowi po roku 1939, wymienione są plany i mapy sięgające metryką czasów współczesnych. Najbliższy badanego okresu jest plan z 1941 r. – *Szkic orientacyjny osady Bychawa* w skali ok. 1:10 000, powstały w związku z „akcją ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej". Do planu dołączono tabelę informującą o liczbie domów polskich i żydowskich oraz liczbie ich mieszkańców. Inne materiały kartograficzne to m.in.: plan młyna z 1947 r., zdjęcie lotnicze z 1957 r., mapa obrębowa powiatu Bychawa z 1960 r.[3] i ciekawy obiekt w postaci odręcznego planu międzywojennej Bychawy, wykonany przez żydowskich mieszkańców, którzy wyemigrowali do Izraela. Uzupełnienie materiałów dotyczących obiektów dawnej zabudowy, obok materiału kartograficznego, stanowią fotografie przedstawiające elementy zabudowy Bychawy. Rozdział piąty jest poniekąd syntezą całej pracy.

Na podstawie zgromadzonych materiałów, ich weryfikacji i analizy, w poszczególnych podrozdziałach autor podejmuje próbę odtworzenia komponentów przestrzeni międzywojennej Bychawy: struktury administracyjnej, sieci wodnej i drogowej, zabudowy, cmentarzy i małej architektury (przydrożne kapliczki, krzyże, pomniki), czy też toponimów. Z uwagi na brak materiałów kartograficznych dla okresu międzywojennego autor zastosował w swojej pracy, jak wcześniej wspomniano, dwie metody badawcze: progresji i retrogresji. Pierwsza z wymienionych metod polegała na zastosowaniu najbardziej szczegółowej mapy sprzed roku 1938, w tym wypadku była to mapa z 1915 r., i jej uzupełnieniu o wszelkie udokumentowane zmiany, znajdujące się w projektach architektonicznych, dołączonych do nich planach sytuacyjnych i fotografiach. Metoda retrogresji sprowadzała się do usunięcia z najbardziej szczegółowej mapy powstałej po roku 1938, w tym wypadku było to zdjęcie lotnicze z 1957 r. obiektów powstałych w czasie późniejszym. Omawiając

[3] Mapa obrębowa *Powiat Bychawa* w skali 1:25 000 z 1960 r. wykonana na czterech arkuszach, także w zasobie APL – Zespół nr 865 *Zbiór map administracyjno-komunikacyjnych*, spis nr 3, sygn. 2.

poszczególne części składowe przestrzeni Bychawy w okresie międzywojennym, autor załączył opracowane przez siebie mapy tematyczne i tabele, a także ryciny przedstawiające wycinki z *Wirtualnej Bychawy 1938*. Rozdział szósty autor poświęca weryfikacji wyników badań wspomnianymi wyżej metodami. Przy zastosowaniu metody progresji udało się zlokalizować 187 budynków mieszkalnych. Rezultatem metody retrogresji było zlokalizowanie 264 tego typu obiektów. Zastosowanie metody kombinowanej pozwoliło na zlokalizowanie 295 budynków mieszkalnych. Ostatnia część rozdziału dotyczy ochrony przedwojennej zabudowy Bychawy. Na podstawie studium historyczno-urbanistycznego P. Sygowskiego, pracy powstałej w 1984 r., autor sporządził tabelę, w której wyszczególnia obiekty zabytkowe wskazane w cytowanej pracy, podając ich lokalizację i okres powstania oraz dane z roku 2016 na temat istnienia obiektu i objęcia prawną formą ochrony. Na końcu pracy zostały umieszczone: bibliografia; spisy tabel, rycin, fotografii; wykaz załączników do książki w postaci map sporządzonych przez autora oraz aneks, na który składają się projekty architektoniczne, ryciny i fotografie.

Pewien dyskomfort stwarza czytelnikowi korzystanie z bibliografii rozbitej na kilka grup rzeczowych: literaturę przedmiotu, literaturę źródłową, inne publikacje książkowe, akty prawne, źródła kartograficzne i strony internetowe, a w ramach dwóch pierwszych grup, na grupy bardziej szczegółowe.

W części pracy poświęconej metodyce badań wymienione są zespoły archiwalne z APL, z których korzystał autor. Zabrakło dokumentacji kartograficznej i opisowej do planów, znajdującej się w zespole nr 735 *Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie 1950–1973*, *Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury*. Wśród planów znajdujących się w powyższym zespole warto wymienić:

– „Bychawa. Stan istniejący" z 1958 r., w skali 1:2 000, z zaznaczonymi budynkami: zabytkowymi, murowanymi, drewnianymi, mieszkalnymi, gospodarczymi, handlowymi (zespół nr 735 *Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział Budownictwa Urbanistyki i Architektury* (dalej: PWRN BUA) – plany, spis roboczy nr 1, sygn. 20 (Bychawy dotyczą także sygn. 16–19, 21);

– szereg planów o wspólnym tytule „Bychawa. Plan ogólny zagospodarowania przestrzennego" z lat 60. o różnorakiej tematyce: fizjografia ogólna, hipsometria, uzbrojenie terenu, przemysł, oświata, zdrowie, budownictwo, usługi, komunikacja; w większości w skali 1:5 000, ale także 1:2 000 (PWRN BUA – plany. Miasto Bychawa, spis zdawczo-odbiorczy nr 1, sygn. 1–14);

– „Miasto Bychawa. Nowy pomiar" z 1957 r., w skali 1:2 000, wykonany na czterech arkuszach (PWRN BUA – plany. Powiat Bychawa, spis zdawczo-odbiorczy nr 2, sygn. 1);

– „Bychawa. Śródmieście. Plan szczegółowy" – wtórnik matrycy wydany w 1972 r. z matrycy z 1967 r., w skali 1:1 000, na siedmiu arkuszach, z formułą zatwierdzenia uchwałą 97/355/72 (PWRN BUA – plany. Powiat Bychawa, spis zdawczo-odbiorczy nr 2, sygn. 4).

Monografia Jakuba Kuny *Bychawa 1919–1939. Kartograficzna rekonstrukcja miasta* jest pracą bardzo ważną z uwagi na wzrastające zapotrzebowanie na opracowania o charakterze regionalnym. Przygotowana została bardzo starannie w oparciu o prace badawcze o charakterze interdyscyplinarnym. Autor zgromadził bogatą dokumentację kartograficzną, architektoniczną, fotograficzną i opisową dotyczącą zabudowy dawnej Bychawy, którą poddał analizie i weryfikacji. Przy jednoczesnym wykorzystaniu nowoczesnych technologii informatycznych stworzył wirtualny obraz nieistniejącej już osady z 1938 r. w postaci animacji komputerowej dostępnej na YouTube.com i sporządził pięć załączonych do pracy map. Dwie z nich są kartograficzną rekonstrukcją historycznego układu zabudowy Bychawy z 1918 i 1938 r. Omawiana praca jest przykładem nowatorskiego opracowania wycinka dziejów miejscowości o ubogim materiale kartograficznym. Dodatkową zaletą publikacji jest bogaty materiał dokumentacyjny zamieszczony w postaci rycin i fotografii. *Bychawa 1919–1939. Kartograficzna rekonstrukcja miasta* jest także znakomitym przykładem wykorzystania potencjału dokumentacyjnego, tkwiącego w bogatych zasobach archiwów państwowych.

Alina Niedziałomska